

Kerstmis

Van kerstboom tot kerstbal en kerstdis...

HistoFun

Dit is versie 1.1 van dit ebook.

Download de nieuwste versie van dit ebook op:

<http://www.histofun.nl>

Nieuwsbrief

Meld je aan voor de nieuwsbrief, als je op de hoogte gehouden wilt worden van de nieuwste ebooks, video's en aanbiedingen:

stuur een mail naar info@histofun.nl

Website

Ontdek nog meer gratis informatie, video's en artikelen op:

<http://www.histofun.nl>

BELANGRIJK

Je mag dit ebook gratis weggeven.

Het ebook mag uitsluitend in deze vorm worden verspreid, het is niet toegestaan de inhoud en/of opmaak te wijzigen, of informatie uit dit ebook op een andere wijze te gebruiken.

Plaats dit ebook op je website of geef het aan de leden van je mailinglijst of zet het op Hyves, Twitter of Facebook.

Ontdek nog meer gratis ebooks, video's, audio en artikelen op:

<http://www.histofun.nl>

Disclaimer:

Bij het samenstellen van dit ebook is de grootste zorg besteed aan de juistheid van de hierin opgenomen informatie.

Freya van der Valk kan echter niet verantwoordelijk worden gehouden voor enige onjuist verstrekte informatie in dit ebook.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Kerstmis, de naam	4
Een kerstkind?	5
Dicht bij de natuur	5
Kerstening	6
Integratie is van alle tijden	6
Kinderkalender	7
Advent	8
On the twelfth day of Christmas my true love sent to me...	9
Tweestrijd	11
Waarom heeft Kerstmis dan twee dagen?	12
Kerstpakket	12
Kerstboom	13
Van buiten naar binnen	13
Spar of den?	14
Waarom zie je met Kerst zoveel hulst overal?	15
Hoe zit het met de maretak/mistletoe?	16
Waarom doet men lichtjes in de boom?	17
Kerstboom met ballen	17
Kerststal	18
Waarom liggen er pakjes onder de boom ?	20
Sinterklaas en Santa Claus	20
Kerstgebruiken	22
Kerstkaarten	22
Kerstliedjes	22
Kleuren van kerstmis	23
Waarom is kalkoen het feestmaal tijdens Kerst?	23
Tot slot	24
Interessante en geraadpleegde bronnen	25
Links:	25
Boeken:	25

Inleiding

Iedereen weet wel wat Kerstmis is: je zet de kerstboom in de woonkamer, doet er lichtjes in, versiert de boom en je legt onder de boom cadeautjes. Vervolgens is het Eerste Kerstdag en 's ochtends mag je de cadeautjes uitpakken. Je hebt je vrienden uitgenodigd om bij je te komen eten. Tweede Kerstdag ben je zelf uitgenodigd om te eten. Op TV worden gezellige kerstfilms gedraaid waarin vrienden en familie en het denken aan anderen centraal staan. Dat is Kerst.

Maar wat IS Kerst nu eigenlijk? Waarom hebben we een kerstboom thuis? Tja. Daar is dus dit ebook voor. Het gaat in op alle wetenswaardigheden over Kerst: wat zijn de gebruiken rond Kerstmis en waarom? Waar komt Kerstmis vandaan? Wat houdt Kerst in? Waarom eten we kalkoen met Kerst? Waarom zie je met Kerst zoveel hulst overal? Waarom is er een Kerstman? Waarom komen er lichtjes in de boom etc etc.

Kerstmis, de naam

Eerst de naam. Kerstmis¹, het bestaat uit twee woorden: Kerst en Mis. In het Engels verschilt het niet veel: Christ Mas.

In het Engels zie je dus dat het woord met 'Christ', Christus te maken heeft. In het Nederlands is dat ook het geval, alleen herkennen we dit niet direct: vroeger werd Christus afgekort tot Christ, Krist en later werd dat verbasterd tot Kirst en Kerst (denk maar aan het woord kerstenen: christelijk maken ofwel bekeren tot het christendom). Dus Kerstmis is niets anders dan een Christusmis, een mis ter ere van Christus.

Nu we weten dat het een mis ter ere van Christus is, is het natuurlijk de vraag wat we dan precies vieren. Eigenlijk heel simpel: net zoals iedereen zijn verjaardag viert, de dag waarop je geboren bent, is Kerstmis het geboortefeest, de verjaardag van Christus.

---

¹ Over het gebruik van hoofdletters in termen als Kerstmis en aanverwante termen als kerstboom, Kerstdag etc: www.onzetaal.nl/advies/kerst.php

Een kerstkind?

Of Jesus echt is geboren in december weten we niet: een geboorteakte of iets dergelijks hebben we niet van hem. We weten dus niet precies wanneer hij geboren is, dus kan hij net zo goed in juli geboren zijn. De kerk heeft echter bepaald dat zijn geboortedag op 25 december was.

Maar hiermee is nog niet alles uitgelegd... Want het was voor christenen niet eens de gewoonte om een verjaardag te vieren; alleen de Romeinen vierden verjaardagen. In de eerste eeuwen van onze jaartelling is er dus helemaal geen kerst gevierd...

Waarom deed men dit alles dan? Daarvoor moeten we eerst iets weten over de gebruiken en religie van de volken die op het moment van de invoering van het Christendom in Europa leefden.

Dicht bij de natuur

In de beginjaren van het Christendom was het moeilijk om de bevolking te overtuigen van het bestaan van Christus en het geloof dat hij predikte. De mensen leefden namelijk van, met en in de natuur. Alle verschijnselen die daarmee te maken hadden, probeerden ze dus te verklaren: de bliksem, de regen, de zon etc.

Men geloofde dat deze verschijnselen afkomstig waren van goden en geesten. Rampen zoals een blikseminslag, een overstroming, of een mislukte oogst, gebeurden volgens hen omdat de goden boos waren. Daarom probeerde men de goden gunstig te stemmen door offers te geven (geuroffers, vuuroffers, of zelfs mensenoffers).

Kerstening

De christenen die maar één God hadden en in het hiernamaals geloofden, probeerden hun geloof te verspreiden omdat ze dachten dat dát het ware geloof was. Ze wilden andere mensen kersteden, tot het christendom bekeren.

Ze dachten dat de mensen die in natuurverschijnselen geloofden niet het juiste geloof hadden (het waren heidenen²) en dat ze hen konden helpen. Het overtuigen ging soms niet zachtzinnig: vele heiligdommen werden vernietigd, heilige bomen werden omgehakt, heilige dieren afgemaakt.

Integratie is van alle tijden

De christenen merkten dat de bevolking toch doorging met hun eigen geloof en de daarbij behorende rituelen en offers. Het verbieden hiervan hielp niet.

Om toch een ingang te krijgen bij de bevolking probeerde men de rituelen en offers om te buigen zodat het in het christelijk geloof opgenomen kon worden: op de plek waar de heilige boom was omgehakt werd met het hout van de boom een kerk gebouwd of er werden beelden of kruisen van gemaakt. Offers mochten gedaan worden, maar dan in de nieuwe houten kerk.

Langzaam, heel langzaam, gingen de gebruiken van de natuurgodsdienst over in de christelijke godsdienst. Geheel uitbannen van de gewoontes is nooit gelukt...kijk maar eens naar het gebruik van de **kerstboom!** (Zie ander hoofdstuk). Ook nu, in onze tijd, staat er in vele huizen een kerstboom te pronken !

Dus om het geboortefeest van Christus bij de heidenen te introduceren gebruikten ze het grote heidense feest van de winterzonnwende, het feest rond de kortste dag (of de langste nacht) van het jaar. Om ook de Romeinen ertoe over te halen zich tot het christendom te bekeren, keek men naar de dag waarop de Romeinen gewend

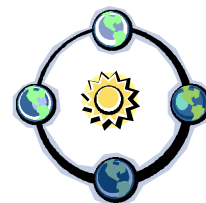

---

² De Christenen noemden de mensen die niet hun godsdienst aanhingen heidenen omdat ze niet het 'ware' geloof hadden.

waren om hun zonnegod Mithras te eren: 25 december. Ook hier is dus weer sprake van integratie; ook de Romeinen konden dus makkelijk overgaan op deze nieuwe invulling van deze datum.

Het feest van de winterzonnewende was eind december, rond 21 of 22 december. Het is het begin van de winter. Er wordt gefeest omdat vanaf deze dag het licht (de zon) weer terug komt³: vanaf die tijd wordt het elke dag weer langer licht en dus worden de dagen weer langer!

Nu zul je je afvragen: hoe zit het nu met het vieren van Kerst op 25 en 26 December? De winterzonnewende is toch op 21 of 22 december? Dit heeft te maken met het gebruik van verschillende kalenders⁴.

In de tijd van de kerstening was de christelijke kalender de Juliaanse kalender. Deze loopt in duizend jaar 7,8 dagen achter op de zon. Vanaf 1582 gebruiken we de Gregoriaanse kalender die deze fout herstelde.

Er zit dus een tijdsverschil tussen deze kalenders. Kerstmis valt daarom niet meer samen met de winterzonnewende.

Kinderkalender

Over kalenders gesproken... Vaak krijgen kinderen een paar weken voor Kerst een kalender met luikjes, die meestal start op 1 december. Elke dag mag een kind dan één luikje van de kalender openen. Achter zo'n luikje zit dan een klein cadeautje.⁵

Veel mensen die niet christelijk zijn opgevoed kennen de oorsprong (of gebruik) van deze kalender niet. Het is een adventskalender.

---

³ nl.wikipedia.org/wiki/Zonnewende

⁴ nl.wikipedia.org/wiki/Kalender

⁵ Een diversiteit aan adventskalenders door te 'googelen':
<http://www.google.nl/images?q=adventskalender&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588> !

Advent

Advent is de periode voorafgaand aan Kerst. Het Latijnse woord 'adventus' betekent 'komst'. Christenen bereiden zich dan voor op het kerstfeest, de komst van Christus.

De periode van de Advent begint niet op 1 december, zoals de kinderkalender suggereert, maar begint altijd op de zondag die valt tussen 27 november en 3 december en eindigt op 24 december bij het avondgebed. Ook al is de lengte van de adventsperiode verschillend, er zijn altijd 4 zondagen.⁶

Adventskrans

Die vier zondagen zie je symbolisch terug in de adventskrans. Zo'n adventskrans zie je in de kerk, maar veel gelovigen hebben er ook een thuis. Het is een kaarsenstandaard, vaak mooi versierd met kersttakjes en linten, en er staan vier kaarsen in. Elke kaars staat voor 1 zondag in de adventstijd. Iedere zondag van de Advent steekt men een extra kaars aan. Waarom eigenlijk?

Zoals we weten is het midwinterfeest het feest van het licht, het langer worden van de dagen. De christenen hebben het heidense feest van het licht toegedicht aan de komst van Jezus, die ze 'het licht van de wereld' noemen. Je ziet daarom Jezus vaak afgebeeld met een licht om zijn hoofd, een aureool. Dus hoe meer kaarsen van de adventskrans branden, hoe meer licht er is, dat wil zeggen hoe dichterbij Jezus, het licht, nabij is. Op de laatste zondag voor Kerst branden dan alle vier kaarsen.⁷

Wesofych Świąt Bożego Narodzenia

---

⁶ De advent begint bij Oosters-orthodoxe kerken een week eerder en telt 40 dagen (15 november).

⁷ Het begin van de advent is in het kader van boete en inkeer, maar op de derde zondag van advent, begint men met de voorbereiding op het feest.

Adventskrans wordt kerstkrans

Er is nog meer dat doet denken aan het 'heidense feest'. De adventskrans lijkt in zekere zin op een rad. Het verwijst naar een oud gebruik van de Germanen. De zon maakt het hele jaar door een beweging die op een rad lijkt.⁸

Echter, rond 21/22 december lijkt het alsof de zon stilstaat, dat is de zonnewende. Rond 25 december zie je dat er weer 'beweging' in de zon, in het rad, komt. Ze dachten dat als de zon stilstond, de zon niet 'werkte'. Uit eerbied voor de zon zouden de mensen dan ook niet moeten werken. De Germanen legden dus hun werk, hun wagen en spinnewiel neer. Ze hingen dan als symbool een versierd wagenrad aan het plafond van de woning.

Nu zie je vaak aan de deur van een woning een versierde kerstkrans hangen...en ook nu werken de meeste mensen rond Kerstmis niet...maar de meeste mensen zullen de kerstkrans niet met deze gedachte opgehangen hebben 😊

On the twelfth day of Christmas my true love sent to me...

Het kerstliedje 'The Twelve days of Christmas'⁹ brengt menigeen in verwarring. Men kent op zijn hoogst TWEE kerstdagen en geen 12...

---

⁸ www.nederlandsheidendom.nl/webstek/hetrad.html : een persoon kijkt naar het zuiden. Hij ziet in het oosten de zon opkomen en in het westen ondergaan. Ook merkt hij dat in de loop van het jaar de zon steeds hoger aan de hemel komt te staan, tot aan de 21^e juni. Daarna zakt de zon weer lager aan de hemel tot de zon op 21 december op zijn laagst staat. Verbinden we de horizonpunten van opkomende en ondergaande zon op 21 juni en 21 december met elkaar, dan krijgen we een 'maalrad'. Verbinden we de horizonpunten van de dag- en nachtevening met elkaar dan krijgen we het zes-spakige rad. Als we de zuid/noordlijn invoegen, dit is de lijn waarop de zon van laagste naar hoogste punt beweegt, krijgen we een acht-spakig rad.

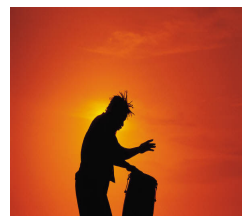
⁹ "On the twelfth day of Christmas, my true love sent to me:

Twelve drummers drumming, **Eleven** pipers piping, **Ten** lords a-leaping, **Nine** ladies dancing, **Eight** maids a-milking, **Seven** swans a-swimming, **Six** geese a-laying, **Five** golden rings, **Four** calling birds, **Three** French hens, **Two** turtle doves, And **a** partridge in a pear tree!"

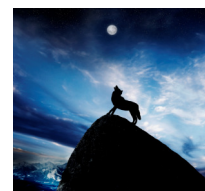
www.12days.com/library/carols/12daysofxmas.htm

Ook dit komt van heel vroeger: met het Joelfeest (of Yulefeest) werd vroeger het Nieuwjaar ingeluid. Het feest begon met de eerste volle of nieuwe maan na de zonnewende en duurde 12 dagen. De christenen besloten het Joelfeest te kerstenen en legden vast dat het werd gehouden van 25 december tot 6 januari, ook 12 dagen.

Het Joelfeest werd gehouden om het zonnerad weer in beweging te krijgen: men moest dan 'joelen' oftewel lawaai maken. Men dacht dat door het uitvoeren van rituelen, in dit geval kabaal maken, men de levenskracht van levensloze zaken kon opwekken. Alles heeft namelijk een levenskracht in zich: mensen, dieren, stenen, rivieren, bomen en planten, huis en vuur. Deze levenskracht wordt door slaan, lawaai maken en andere handelingen (weer) geactiveerd.

In Germaanse tijden zou het blazen op een hoorn de god Odin of Wodan geholpen hebben bij de jacht op de wolf Fenrir, die de zon verslindt waardoor het altijd donker zal zijn. Als Wodan er in slaagt Fenrir te verjagen, dan zal het licht terug kunnen komen. Hier komt waarschijnlijk ook het midwinterhoorn blazen vandaan.

Ook werd lawaai gemaakt door de klokken te luiden. Op veel plekken in Noord en Oost Nederland vierde men dit Sint Thomasluiden, bedoeld om de levenskracht op te wekken en kwade geesten, die de dagen doen korten, te verdrijven.

Oorspronkelijk ging het Thomasluiden tussen 21 december en 31 december dag en nacht door. Tegenwoordig mag er alleen van 's morgens 7 uur tot 's avonds 10 uur worden geluid. In de rest van Nederland kent men alleen het klokkenluiden op Kerstnacht en op Oud en Nieuw, maar zelfs dat gebeurt niet meer overal.

Om het licht te doen terugkeren stookte men ook grote vuren, als een soort aansporing. In het vuur legde men dan een joelblok. Dit is een stuk eikenhout dat men probeerde brandend te houden tot na nieuwjaar. Over het blok werd wijn, vruchten of kruiden gegooid om de werking ervan te versterken: het restant van het blok, de as, werd namelijk over het veld gestrooid als een

soort mest. De as werd ook gezien als geneesmiddel tegen veeziekten, onvruchtbaarheid én beschermde het huis tegen brand.

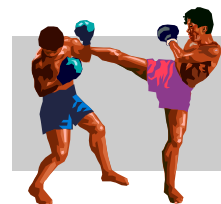
Nu kennen wij dit joelblok nog steeds, nl als kerstgebak. De recepten voor deze overheerlijke 'kerstboomstam'¹⁰ zijn via Google te vinden.

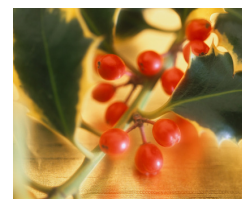
Dat het joelblok van eikenhout moest zijn, volgt uit het verhaal van de Eikkoning en de Hulstkoning in het Midwinterfeest...

Tweestrijd

Tijdens het midwinterfeest werd altijd een tweestrijd uitgevochten tussen de Eikkoning¹¹ en de Hulstkoning. Deze koningen staan symbool voor de kracht in de natuur.

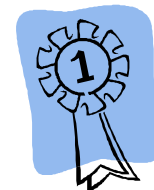
De Hulstkoning 'regeert' vanaf midzomer. De Hulstkoning staat voor de afnemende kracht en licht in de natuur en wordt ook wel **winterkoning** genoemd. De dagen worden in zijn regeerperiode korter en de groeikracht neemt af (het wordt herfst).

De Eikkoning ofwel **zomerkoning**, staat juist voor groeikracht en het langer worden van de dagen. In sommige rituelen volgt er een echte strijd, die de Eikkoning in de midwinter overwint.

Dus dat het joelblok van eikenhout was, is geen toeval, gezien de overwinning van de Eikkoning in het Midwinterfeest...

---

¹⁰ Voorbeelden zijn te vinden op www.smulweb.nl/1105926/koken/recept/Kerst-boomstam en www.trouw.nl/krantenarchief/2003/12/19/2172639/Kerstboomstam.html

¹¹ Een afbeelding van een Eikkoning is bijvoorbeeld te zien op deze site: www.rijnvos.nl/index.php/2008/12/21/title_224

Waarom heeft Kerstmis dan twee dagen?

Eerder is al beschreven dat het joelfeest 12 dagen duurde. Veel oude Romeinse en Germaanse feesten waren meerdaags. Het Christendom heeft zoals beschreven deze bijzondere periode overgenomen en verchristelijkt door er eigen heiligen en gebeurtenissen aan te koppelen: Sint Steffen, Sint Jan de Evangelist, Allerkinderen/Onnozele Kinderen, Oud en Nieuw en Driekoningen. Sint Steffen¹² staat voor de naamdag van Stefanus, de eerste martelaar van het christendom. Waarom deze dag specifiek als extra dag na 1^e Kerstdag is toegevoegd is niet duidelijk.

In veel Europese landen wordt deze dag gevierd, net als in Engeland waar het echter Boxing Day (pakjesdag) heet. De uitleg van Boxing Day is verschillend¹³, maar een uitleg is dat na het uitpakken van de cadeautjes op 1^e Kerstdag, de verpakking wordt gebruikt om de volgende dag voedsel of kleine cadeautjes voor de armen in te verpakken.

Kerstpakket

Een andere uitleg die aan Boxing Day werd gegeven was dat het inwonende personeel op Tweede Kerstdag naar huis mocht en een kerstmand met lekkers meekregen van de werkgever. Het kerstpakket zoals we het nu kennen was geboren.

Tegenwoordig is Boxing Day de dag waarop de grote uitverkoop na Kerstmis begint. (Ook is dit de dag waarop de cadeaus naar de winkel worden teruggebracht omdat men het gekregen cadeautje niet leuk vindt of het dubbel heeft gekregen... ☺).

Maar, alsof twee kerstdagen toch niet genoeg zijn: in veel landen begint Kerstmis al op 24 december! Dit is gebruikelijk omdat bij alle Germaanse en Keltische feesten het feest namelijk op de vooravond begon. Bij de verchristelijking is men daarom de nachtmis op 24 december gaan vieren, dus de avond voorafgaand aan Kerstmis.

---

¹² Een beschrijving van het feest rond Sint Steffen vind je hier:

www.drentsarchief.nl/diggelhoes/het-stuk-van-de-week/463-sunt-steffen

¹³ Op plutone.web-log.nl/ onder '21 december 2007' vind je een opsomming van de verschillende uitleggen die men ooit heeft gegeven aan de term Boxing Day.

De kerk zit in de nachtmis vaak bomvol. Net als de mis op de eerste Kerstdag overigens. De kerk is natuurlijk het hele jaar door open voor iedereen, maar veel mensen hebben er behoefte aan om juist Kerst in een kerk vieren. De preek wordt daarom meestal kort gehouden en er worden veel kerstliedjes gezongen.

Voor veel gelovigen eindigt het feest dan niet: direct na de nachtmis gaat men thuis ontbijten. Aan een feestelijk gedekte tafel met kaarsen wordt dan het kerstbrood aangesneden. Vaak is het een luxe ontbijt met luxe broodjes en beleg. En natuurlijk worden tijdens dit nachtelijk ontbijt kerstliedjes gedraaid.

Kerstboom

Het is leuk om te weten hoe het zit met al die dagen enzo, maar waarom halen we dan eigenlijk een boom in huis? In de midwinterviering stond de boom centraal: men ging het bos in en hakte een boom om, timmerde er een houten kruis onder zodat de boom goed kon staan en versierde de boom.

De kerstboom is namelijk een symbool van vruchtbaarheid omdat hij groenblijvend is. De den of spar behoudt zijn naalden terwijl andere bomen hun bladeren allang zijn verloren. De den staat dus voor een (ver)nieuw(d) leven. Omdat men dat heel goed kon gebruiken in deze dorre en koude periode, wilde men maar al te graag dit vruchtbaarheidssymbool eren.

Hoewel wij het nu heel gewoon vinden om in december een kerstboom in huis te halen is dat nog niet eens een heel oud gebruik. Pas in de negentiende eeuw is het 'ingeburgerd' geraakt om een boom in huis te halen.

Van buiten naar binnen

De boom werd dus door de mensen vereerd vanwege het vruchtbaarheidssymbool. Het ritueel om naar het bos te gaan, de boom om te hakken en deze te versieren vond allemaal buiten plaats. Niemand haalde een hele boom het huis in. Maar dit veranderde gaandeweg: de boom werd eerst op dorpspleinen midden in het dorp geplaatst. Men was gewend om veel dingen met elkaar te delen vreugde en verdriet had men samen.

In de zeventiende eeuw begonnen zo langzamerhand rijke burgers en adel een boom in huis te plaatsen. Zij identificeerden zich minder met de dorpingen, en namen meer afstand. Bovendien hadden ze ruime huizen, dus kon een boom er prima staan. Langzamerhand zijn de 'gewone' burgers dit gebruik gaan overnemen en uiteindelijk is het gebruik om een boom in huis te hebben heel gewoon. Het is zelfs nu steeds meer de gewoonte om meer kerstbomen in huis te hebben!

De kerk vond de kerstboom maar niks, want het was een 'heidens gebruik', en daar had de kerk natuurlijk gelijk in. Het was een gebruik van de oude volken en had met de natuurgodsdienst te maken waarin een boom werd vereerd als teken van nieuw leven.

Toch heeft de kerk de boom moeten accepteren. Net als andere gebruiken heeft de kerk daarom een eigen **christelijke** betekenis aan de boom gegeven door de driehoekige vorm van de kerstboom de betekenis te geven van de heilige drie eenheid: de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Zo was het voor de kerk goed.

Spar of den?¹⁴

Men wil nog wel eens verward raken: moet je nu een spar of een den in huis halen want je zingt toch "Oh denneboom, oh denneboom, wat zijn je takken wonderschoon"? En tóch staan er bij het tuincentrum alleen maar sparren: veelal fijnsparren blauwsparren, zilversparren of Nordmannen.¹⁵

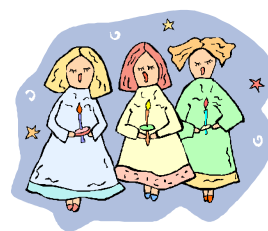
Wat is nu correct? Tja, het is maar wat je wilt natuurlijk (desnoods neem je een kunstkerstboom!) maar inderdaad: met Kerst haalt men gewoonlijk een SPAR in huis.

---

¹⁴ Je kent natuurlijk het ezelsbruggetje voor spar en den wel: den begint met een 'd' en dat staat voor duo: de naalden staan met twee bijeen op de takken; spar begint met een 's' en die staat voor solo: de naaldjes staan apart.

¹⁵ Let op, een fijnspar verliest snel zijn naalden! Je kunt het nalezen op deze website: www.dekerst.nl/kerstbomen.html Daar worden de eigenschappen van de verschillende soorten kerstbomen behandeld die men in huis haalt.

De verwarring is ontstaan door de vertaling van het kerstlied 'O, Tannenbaum' dat naar het Nederlands is vertaald als 'O, dennenboom'. Maar het Duitse woord 'Tanne' staat (naast 'Fichte') voor 'spar'. Een 'den' is 'Kiefer' in het Duits. Toch is de vertaling op zich terecht want zowel 'spar' als 'den' zijn oude Nederlandse woorden voor 'naaldboom'. Dus eigenlijk zing je 'O, naaldboom'. ☺

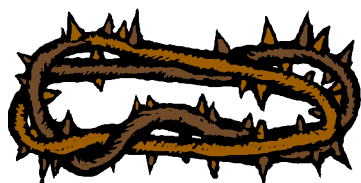

Waarom zie je met Kerst zoveel hulst overal?

Met Kerst zie je hulst en hulsttakjes werkelijk overal verschijnen: in kerststukjes en kerstversieringen, op tafellakens en kerstkaarten en er zijn zelfs chocoladehulstblaadjes!

Dit heeft te maken met het feit dat hulst, net als dennen en sparren, groenblijvend is. Het is echter geen naaldboom zoals een den of spar, maar een LOOFboom (dus blaadjes ipv naalden). Een groenblijvende loofboom is ongewoon. Daarom stond óók de hulst in de natuurgodsdienst op een speciale plaats. De hulst stond net als de den en spar vanwege het groen blijven voor vruchtbaarheid en eeuwig leven. De hulst stond bovendien symbool als afweer tegen blikseminslag en vijandige machten zoals demonen en heksen. Maar net als met de kerstboom konden ook hier de Christenen niks mee: bomen worden niet vereerd, punt uit. Maar toch hebben ze er net als met de kerstboom wat op verzonnen: de hulst staat nu symbool voor het lijden van Christus:

de stekels van het blad zijn de symbolische doornenkroon van Jezus; de rode bessen zijn net als het rood van zijn bloed toen hij gekruisigd werd. Dit is dan wel een verwijzing naar Pasen als het lijden van Christus wordt herdacht, maar toch.

Hoe zit het met de maretak/mistletoe?

Ook dit is een groenblijvende plant, mét bessen. Maretakken werden al door druïden gebruikt omdat ze magische krachten zouden bezitten. Een keltische gewoonte was om de maretak aan de balken van stallen te hangen. Zo hield men het kwaad buiten de deur en bracht het het vee vruchtbaarheid.

In Scandinavië stond de maretak voor vrede¹⁶. Als vijanden elkaar ontmoetten in de buurt van de mistletoe hielden zij een wapenstilstand tot de volgende dag. Deze scandinavische gewoonte leidde tot de huidige traditie van het zoenen onder de mistletoe.

Er bestaan een aantal gebruiken en ideeën hierover. Een ervan is dat de man telkens als hij een vrouw kust onder de mistletoe een besje ervan plukt. Als het laatste besje is geplukt mag er niet meer gezoend worden onder deze maretak. Een ander is dat elk meisje dat eronder staat gekust mag worden, maar dan moest je daarna de tak wel verbranden, anders werd het stel vijand van elkaar of zou men nooit trouwen.

Maar...als men echter NIET gezoend had onder de maretak, zou men in het aankomende jaar óók niet huwen. Het was dus een plicht van de man om een meisje onder de maretak te kussen... ☺

---

¹⁶ Kerst kán een aanzet tot vrede zijn: in de winter van 1914, het eerste jaar van de Eerste Wereldoorlog, hebben de soldaten aan het westelijk front tijdens Kerst een tijdelijke 'vrede', een wapenstilstand, gesloten om Kerst te kunnen vieren. In 2006 is hier een film over gemaakt: Merry Christmas (Kerst in De Grote Oorlog).

Zie voor meer info hierover op: www.historien.nl/?p=98 en op

www.geschiedenisleraar.info/page0/files/7c013f6eaabae3e2faea26250d7b4d65-62.html

Waarom doet men lichtjes in de boom?

Zoals eerder beschreven: Kerst is eigenlijk het feest van de winterzonnepunt, het begin van de winter. Er wordt gefeest omdat vanaf deze dag het elke dag weer langer licht wordt. Licht staat dus centraal in dit feest. Daarom versierde men de boom met kaarsjes. Een gebruik dat nu (terecht) vervangen is door een kerstboom te versieren met elektrische lichtjes.

Kerstboom met ballen

Wij kennen als kerstboomversieringen voornamelijk kerstballen, slingers en poppetjes. Maar tijdens het Germaanse midwinterfeest versierde men de boom met brood, bloemen, noten en appels. Het brood leek wel op hosties¹⁷ en staat symbool voor het nieuwe leven. Bloemen zijn het symbool voor leven en hoop. Noten en appels staan voor de vruchtbaarheid.

Kerstballen komen van heksenbollen: het zijn spiegellende ballen, vaak van koper, die in of bij het huis werden gezet of gehangen om kwade geesten te weren. Een spiegel voldeed niet omdat deze plat is en daarom niet de hele ruimte weerspiegelt.

Men is deze heksenbollen pas in de kerstboom gaan hangen toen ze bij toeval licht genoeg werden gemaakt: Boheemse glasblazers hielden een keer een wedstrijd 'de grootste glazen bal maken'. Na de wedstrijd werden de ballen niet als waardevol gezien en achtergelaten. De glasblazers hadden buiten hun vrouwen gerekend die er een business in zagen en de ballen verkochten als nieuwigheid. De ballen werden verkocht als heksenbollen maar dan van glas. Ze gingen als warme broodjes over de toonbank. De glasblazers zagen deze winstgevende handel wel zitten en maakten daarom kleinere ballen met een bevestiging eraan. Dit gecombineerd met de traditie om bomen te versieren maakte dat dit de kerstversiering bij uitstek werd.

---

¹⁷ Een hostie is een stukje brood dat in de eucharistieviering gebruikt wordt. Het zijn platte ronde schijfjes ter grootte van 4cm doorsnee:

www.google.nl/images?q=hostie+grootte&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588

Er zijn nog tal van andere versieringen die je in de boom aantreft:

- vogels (de verbinding tussen hemel en aarde en vogels leven vaak in een boom), en dan met name haantjes en pauwen (beide zijn de vroege vogels bij uitstek die de nieuwe dag, het nieuwe licht aankondigen)
- (engelen)haar (teken van leven)
- paddestoelen (vruchtbaarheid)
- dennenappel (vruchtbaarheid en voedselrijk)
- eikels (vruchtbaarheid)
- sterretjes en klokjes (Ster van Bethlehem, de klokjes staan voor het verjagen van de kwade geesten dmv lawaai maken (zie het [Joelfeest](#))

Maar de boom versieren houdt niet op bij de takken alleen natuurlijk. Er is ook nog een piek en een kerstster...

De kerstpiek wijst naar de hemel, waar de Ster van Bethlehem stond en wordt gezien als een kroon op de boom. Soms wordt dan ook wel een kerstster als top gebruikt. Meestal heeft een piek een bolle vorm aan de onderkant. Dit verwijst waarschijnlijk naar het gebruik van appels als vroegste versiering van de boom.

Kerststal

De levende kerststal is een 'uitvinding' van Franciscus van Assisi. Deze monnik, bekend om zijn passie voor de natuur, dieren¹⁸ en dienstbaarheid aan de armen, wilde de kerstspelen naar een hoger plan tillen. Kerstspelen werden al eeuwen opgevoerd om het feest van de geboorte van Christus uit te beelden voor het arme ongeletterde volk. Maar Franciscus wilde het zo concreet mogelijk maken: hij wilde de geboorte van Jesus net zo vieren als toen in Betlehem. Zo zou iedereen het zelf kunnen 'ervaren' en zien hoe het kindje er in de kribbe lag.

---

¹⁸ De reden dat wijierendag vieren op 4 oktober is omdat die datum de sterfdag van Franciscus is.

Met toestemming van de paus om dit tafereel uit te beelden nam hij de mensen mee naar een grot¹⁹ in de buurt van Greccio²⁰. Het tafereel was zo indrukwekkend dat levende kerststallen overal in kerken en kloosters werden nagespeeld.

De uitbeelding van het kerstverhaal door Franciscus is dus overgenomen en heel populair geworden. Maar niet iedereen kan dit naspelen natuurlijk. Er ontstonden handgemaakte kerststallen met beelden.

Naar gelang de beschikbare ruimte (in kerken stonden bijvoorbeeld levensgrote beelden) zijn gezinnen en scholen (miniatuur)kerststalletjes gaan maken zodat ze in eigen omgeving het kersttafereel konden nabootsen. Soms gingen men daarin heel ver en mochten sommige beeldjes pas op bepaalde dagen geplaatst worden: de kerststal zelf werd de dag voor Kerstmis neergezet met daarin alleen Maria en Jozef, na Kerst mocht Jesus er pas bij, daarna de herders, de dieren²¹ en tot slot op 6 januari (op Driekoningen) de wijzen.

Het plaatsen van een kerststal was een voornamelijk Rooms gebruik want protestanten zijn tegen het gebruik van beelden. Daarom wilden ze geen kerststal. Een boom was daarom in een protestants gezin eerder gebruikelijk dan in een katholiek gezin.

Tegenwoordig neemt men het niet zo nauw meer: vele gezinnen hebben én een boom, én een kerststal. Niet alleen omdat men niet precies weet wat de betekenis erachter is, maar ook omdat het geloof niet altijd meer op de voorgrond staat.

---

¹⁹ In de Bijbel wordt niets over een 'stal' geschreven. Er wordt gesproken over een kribbe. Een kribbe is een ander woord voor voederbak. Deze vind je in een stal. Even aannemelijk is echter dat de geboorte van Jesus in een grot heeft plaatsgevonden. Zeker als je bedenkt dat in het Nabije Oosten grotten soms ook als stal gebruikt werden.

²⁰ Dit plaatsje ligt in het midden van Italië, niet ver van Assisi, de woonplaats van Franciscus.

²¹ De os en ezel zijn een apart verhaal. Zij komen als zodanig niet in het oorspronkelijke Bijbelverhaal voor. Maar omdat in het boek Jesaja geschreven staat "Een os kent zijn eigenaar, een ezel de voederbak van zijn meester, maar Israël mist elk inzicht, mijn volk leeft in onwetendheid" vermoed men dat in combinatie met het woord 'kribbe' de os en ezel aanwezig moeten zijn geweest. Het stro in de kerststal zou kunnen verwijzen naar de dieren, maar het kan ook verwijzen naar oudere tijden waarin stro symbool staat voor vruchtbaarheid.

Waarom liggen er pakjes onder de boom ?

Bij een feest geeft men geschenken. Dit was niet anders bij de Germanen. Zij gaven elkaar bij het Midwinterfeest in eerste instantie voedsel, en later ook geschenken. Ook deze gewoonte werd gekerstend: de drie koningen gaven immers ook geschenken aan het kindje Jesus. Eén heilige sprong er bij het cadeautjes geven bovenuit: Sint Nicolaas. De traditie rond deze vrijgevege populaire heiligman begon in de dertiende eeuw.

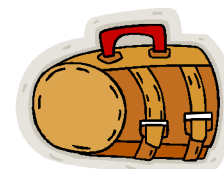
Maarten Luther vond het geschenken geven rond Sinterklaas een erg roomse gewoonte en vond dat alleen Christus de bringer was van alle goeds. Zo ontstond de gewoonte om elkaar met Kerst cadeaus te geven.

Sinterklaas en Santa Claus

Het is nu een beetje verwarrend geworden, want als Christus nu 'de bringer is van alle goeds', wat doet die Santa Claus er dan nog bij?

Er spelen hier een aantal dingen door elkaar. In Scandinavië was er in vroeger tijden een Joelman die op een slee rijdt, getrokken door rendieren. Hij brengt in de winter vruchtbaarheid en geschenken.

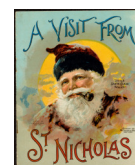
In West-Europa kent men de heilige (Sint) Nicolaas. De tradities rond deze Nicolaas werden in de zeventiende eeuw door de eerste Nederlanders die naar de Nieuwe Wereld (Nieuw Nederland) emigreerden meegenomen. Sint Nicolaas werd de schutspatroon van de stad Nieuw Amsterdam (later werd dit New York).

De tradities bleven dus, maar werden door omstandigheden aangepast: zo was er een schrijver, Washington Irving, die in 1809 het boek '*Diedrich Knickerbocker's History of New York*' schreef. De schutspatroon van de stad werd in dit amusante boek omschreven als een mollige goedlachse pijproker in een groene jas die boven de boomtoppen uit rijdt, overigens zonder Zwarte Piet.

Een paar jaar later, in 1822, schreef Clement Clarke Moore het prachtige gedicht *A visit from Saint Nicholas* (meer bekend als *The night before Christmas*) en geeft hierin allerlei details, zoals de magische slee die wordt voortgetrokken door rendieren, de namen van de rendieren, het uiterlijk (een oud gezellig mannetje met een rode neus, rode wangen en een witte baard) en hoe Saint Nicholas na het vullen van de kousen terug in de schoorsteen omhoog gaat.

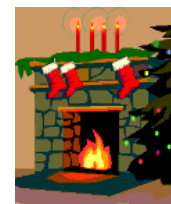

En weer wat later, rond 1860, worden door de illustrator Thomas Nast fantaserijke zwartwittekeningen gemaakt gebaseerd op *A visit from Saint Nicholas*. Nast verzint een aantal dingen erbij zoals de bontjas, laarzen van leer en de Noordpool die als thuisbasis dient.²² In de jaren daarna zijn er nog vele elementen bijverzonnen en werd Santa Claus echt van de Amerikanen.

Omdat Coca Cola met het probleem zat dat cola werd gezien als zomerdrank (om de dorst te lessen) verzond het bedrijf een campagne waarin de drank werd geadverteerd als een die je door het jaar heen kon drinken "Thirst Knows No Season." Op een advertentie uit 1931, ontwerpen door de Zweedse kunstenaar Haddon Sundblom²³, was daarom te zien hoe twee kinderen flessen cola aan de Kerstman geven²⁴. Door deze advertentie kreeg Santa Claus definitief zijn rood witte outfit, tot op vandaag de kleuren van Coca Cola. Door de veramerikanisering, die door de Tweede Wereldoorlog nog een extra spurt kreeg, is deze Santa Claus ook in West Europa ingeburgerd, en staat hij naast een van zijn 'voorouders' in Nederland, Sinterklaas.

In Nederland probeert men Santa Claus voor 6 december tegen te houden omdat het feest van Sinterklaas op zichzelf staat en niet verdrongen mag worden door de Kerstman. Dus zetten de kinderen na 6 december hun schoen niet meer, maar hangen ze kousen op...

---

²² Google maar eens op 'Thomas Nast Santa Claus'

²³ Hij zou geïnspireerd zijn door zijn dikke bejaarde buurman.

Kerstgebruiken

Kerstkaarten

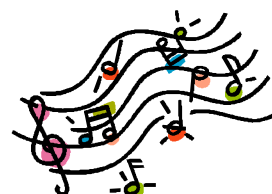
In de Middeleeuwen gaf men elkaar een kerstgroet door het aanbieden van houtgesneden religieuze voorstellingen. Ook was het gewoonte om op Kerstavond geschenken rond te brengen bij vrienden. Onder luid geschreeuw gooide men dan het geschenk naar binnen. Omdat dit niet door alle overheden gewaardeerd werd, ging men ertoe over om bij vrienden en bekenden langs te gaan en ze een gelukwens over te brengen. In betere kringen schreef men elkaar kerst- en ook nieuwjaarsbrieven of -kaarten.

Het schrijven van wensen op kerstkaarten is begonnen in 1840 toen een drukke Britse zakenman kaarten met voorgedrukte tekst liet drukken. De kaarten die hij niet nodig had, verkocht hij. Toch duurde het decennia voordat de kerstkaarten echt aansloegen: pas toen het posttarief en de kleurendruk goedkoper werd, werden ze populair. Ook nu vinden we kerstzegels met een goedkoper posttarief erg prettig.

Kerstliedjes

All I want for Christmas is you, Jingle Bells, O denneboom, Rudolph the red nosed reindeer, Eenzame Kerst, de Top 2000, ...allemaal zijn het kerstliedjes...althans, de nummers uit de Top 2000 zijn geen kerstliedjes, ze worden alleen rond Kerst gedraaid. Een nieuwe, jonge traditie.

Tegenwoordig hebben de kerstliedjes dus diverse onderwerpen, zoals (verloren) liefdes, sneeuwvlokjes en de rode neus van het rendier. Vroeger gingen de liedjes over het kerstverhaal en kwamen ze voort uit religieuze gezangen²⁵.

---

²⁴ Santa Claus mocht wel 'cola-drinkend' in een advertentie staan terwijl het verboden was om kinderen onder de 12 zo te portretteren:

www.nydailynews.com/opinions/2010/10/10/2010-10-10-the-sugarcoated-history-of-soda.html

²⁵ Het oudste Nederlandse kerstlied (uit de 13^e eeuw) is 'Nu sijt wellecome, Jesu lieven Heer' en is afkomstig van het Kyrie Eleison.

Vaak staan deze in mineur, erop gericht om te ontroeren, en hebben ze veel herhalingen. Hierdoor ontstaat een rustige en vredige sfeer. Opvallend is dat het vaak wiegeliedjes zijn. Dat is niet zo vreemd: dit komt doordat er in de Kerstnacht in de kerk tijdens de mis vaak een pasgeboren baby in een wiegje werd gelegd²⁶. De kribbe met Jesus werd dan nagebootst. De liedjes waren dus bedoeld om die baby te sussen. 'Weihnachten' zou zelfs komen van 'Wiegenacht'²⁷.

Kleuren van kerstmis

De kleuren van Kerst zijn rood en groen. **Rood** omdat wanneer mensen verlangen naar warmte en licht, rood extra speciaal is: rood is de kleur van de wedergeboorte van de zon, van vuur en van goddelijkheid²⁸. In het Christendom staat rood voor het bloed dat Christus liet stromen gedurende zijn leven voor de mensheid.

Veel mensen kiezen ook voor hun kerstboom deze kleuren. Maar tegenwoordig kan men ook gerust kiezen voor rood met goud, een hele witte, blauwe of een hele paarse kerstboom. Er is keuze te over. Men kan zelfs elk jaar voor een andere kleur versiering kiezen, al naar gelang de mode. Maar soms 'overwint' het sentiment en versiert men de boom met kerstversieringen die van generatie op generatie zijn overgedragen.

Waarom is kalkoen het feestmaal tijdens Kerst?

Wie aan de Kerstdagen denkt, denkt bijna automatisch aan ETEN. Dit verschilt niet veel met vroeger want ook tijdens de midwintervieringen zorgde men voor overvloedige tafels. Omdat voedsel soms heel schaars was en men dus gewend was om zuinig te zijn met voedsel, had men de gewoonte om regelmatig te vasten en dit af te wisselen met overvloedige feestmalen op feestdagen. Zo dankte men de goden voor hun welwillendheid en

---

²⁶ Tegenwoordig doet men dit vaak anders: op Eerste Kerstdag is er in de kerk (vaak 's middags) 'Kindje wiegen', een mis die bedoeld is voor de allerkleinsten en waarin het kerstverhaal wordt voorgelezen en nagespeeld. Er worden kerstliedjes gezongen en de kinderen mogen verkleed komen als herder, schaap of engel en zo meedoen met het kerstspel. Afbeeldingen voor 'kindje wiegen':

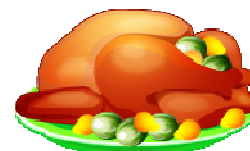
www.google.nl/images?q=kindjewiegen&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=559

²⁷ Maar het kan ook een samentrekking zijn van 'Gewijde Nachten', de twaalf dagen van Kerst.

²⁸ Zo staat de kleur blauw voor 'menselijk'.

goedgeefsheid. Dus na het feest op Sint Maarten ging men vasten, daarna volgde de overvloed tijdens Kerst/midwinter. Na het Carnaval volgde de vastentijd die duurde tot Pasen.

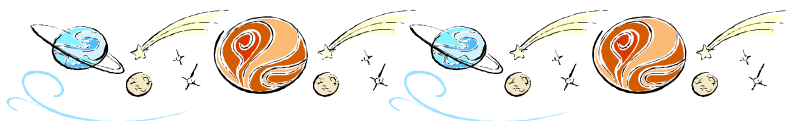
Tijdens het feestmaal in de kerstperiode at de hogere stand in de Middeleeuwen zwaan, gans of pauw. Toen de Nieuwe Wereld was ontdekt, kwam er voor het Westen een nieuw 'exotisch' dier beschikbaar: de kalkoen. In eerste instantie was deze erg zeldzaam en dus duur, zodat alleen de welgestelden de kalkoen als kerstmaal hadden. Toen de kalkoen minder zeldzaam werd en dus populairder en goedkoper werd de kalkoen in de Verenigde Staten HET Thanksgiving²⁹- en kerstgerecht. Door de veramerikanisering die vooral na de Tweede Wereldoorlog heeft plaatsgevonden, heeft de kalkoen ook in Nederland bij menigeen een plekje op het kerstmenu gekregen.

Tot slot

Ik hoop dat met dit ebook de achtergrond van allerlei gebruiken rond kerst duidelijk zijn geworden. Kerst wordt door vele mensen gevierd en iedereen doet dat op zijn eigen manier: zoals dit ebook laat zien is geen enkel gebruik goed of fout. Een traditie kan zomaar ontstaan en van generatie op generatie worden overgedragen. Aan iedereen is de keuze of die traditie wel of niet wordt overgenomen. Belangrijk is in ieder geval dat je op je eigen manier van dit feest geniet. Dus vandaar mijn wens voor iedere lezer van dit ebook:

**Hele fijne feestdagen
en een geweldig en succesvol nieuw jaar!**

---

²⁹ De Pilgrim Fathers voerden de traditie van het kalkoen eten in op Thanksgiving. Dit wordt gevierd op de vierde donderdag van november. Dan wordt God bedankt voor de goede oogst.

Interessante en geraadpleegde bronnen

Links:

www.onzetaal.nl/advies/kerst.php

www.wegwijslezer.nl/php/question.php?QuestionID=533

nl.wikipedia.org/wiki/Zonnewendennl.wikipedia.org/wiki/Kalender

[www.google.nl/images?q=adventskalender&oe=utf-](http://www.google.nl/images?q=adventskalender&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588!)

[8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-](http://www.google.nl/images?q=adventskalender&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588!)

[8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588!](http://www.google.nl/images?q=adventskalender&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588!)

www.nederlandsheidendom.nl/webstek/hetrad.html

www.12days.com/library/carols/12daysofmas.htm

www.smulweb.nl/1105926/koken/recept/Kerst-boomstam en

www.trouw.nl/krantenarchief/2003/12/19/2172639/Kerstboomstam.html

www.rijnvos.nl/index.php/2008/12/21/title_224

www.drentsarchief.nl/diggelhoes/het-stuk-van-de-week/463-sunt-steffen

plutone.web-log.nl/

www.dekerst.nl/kerstbomen.html

www.historien.nl/?p=98

www.geschiedenisleraar.info/page0/files/7c013f6eaabae3e2faea26250d7b4d65-62.html

[www.google.nl/images?q=hostie+grootte&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-](http://www.google.nl/images?q=hostie+grootte&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588)

[a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588](http://www.google.nl/images?q=hostie+grootte&oe=utf-8&rls=org.mozilla:nl:official&client=firefox-a&um=1&ie=UTF-8&source=og&sa=N&hl=nl&tab=wi&biw=1024&bih=588)

Boeken:

Jaarfeesten vieren met kinderen / Brigitte Barz, Jaap Verheij

Zeist: Christofoor 1991. ISBN: 9062383351

En dat vieren wij ! Feesten en vieringen van kinderen in kleurrijk Nederland /

Pim van Schaik, Rebecca de Kuijer, Kees Volkers

Amsterdam: PlanPlan; Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 2004.

ISBN: 9076092109

De acht jaarfeesten / Joke en Ko Lankester

Baarn: De Kern 1998. ISBN: 9032506234

HistoFun

Kerstmis - van kerstboom tot kerstbal en kerstdis...

Nederlandse jaarfeesten en hun liederen door de eeuwen heen / Marita

Kruijswijk, Marian Nesse

Hilversum: Verloren 2004. ISBN: 906550799X